

UDK 811.163.4'367.634((091)(497.16)

Pregledni rad

Miloš KRIVOKAPIĆ (Podgorica)

Filozofski fakultet Nikšić

krivokapicmilos@yahoo.com

UPOTREBA VEZNIKA U JEZIKU SERDARA I GUVERNADURA RADONJIĆA (1706–1828) I U CRNOGORSKIM GOVORIMA

Većina karakteristika crnogorskih govora uglavnom su i osobenost pisama serdara i guvernadura Radonjića. Pisma Radonjića u znatnoj mjeri oslikavaju situaciju u svojoj dijalekatskoj bazi – starocrnogorskim, ali i u drugim crnogorskim govorima. U pismima Radonjića češće su složene rečenice čiji su djelovi međusobno povezani veznicima od onih bez veznika. Veznici u tim rečenicama nosioci su određenih sintaksičkih odnosa. U ovim pismima manifestuju se razne mogućnosti upotrebe istih veznika u odnosima djelova složene rečenice, kao i upotreba raznih veznika u istoj funkciji.

Ključne riječi: *veznici, uzročno značenje, suprotnost, inverzija, iskazna rečenica, poredbena rečenica*

1. Uvod

Pisma serdara i guvernadura Radonjića (1706–1828) većinom oslikavaju situaciju u svojoj dijalekatskoj bazi – starocrnogorskim, ali i u drugim crnogorskim govorima. U pismima Radonjića registrujemo znatno veći broj složenih rečenica čiji su djelovi međusobno povezani veznicima od onih bez veznika. U tim rečenicama veznici su nosioci određenih sintaksičkih odnosa. U ovim pismima se manifestuju razne mogućnosti upotrebe istih veznika u odnosima djelova složene rečenice, ali i upotreba raznih veznika u istoj funkciji.

2. Upotreba veznika /e/

Poznata je osobina crnogorskih govora da se veznik /e/ javlja u uzročnom značenju.¹ Prema istraživanjima starocrnogorskih govora M. Pešikana,

¹ M. Stevanović kaže da se veznik /e/ javlja u kučko-bratonožićkoj grani (up. Stevanović

veznik /e/ se upotrebljava dvojako, i to: na početku uzročne i na početku iskazne rečenice (Pešikan 1965: 293). Veznik /e/, koji se u pismima Radonjića naporedno upotrebljava sa drugim veznicima u istoj funkciji, zabilježen je i u jeziku vladike Danila (Mladenović 1973: 183), vladike Petra I (Ostojić 1976: 248), crnogorskim govorima (Stevanović 1933–1934: 126; Miletić 1940: 571; Pešikan 1965: 293; Vujović 1969: 293). M. Pešikan smatra da je uzročno /e/ isto što i književno /jer/ (koje se ne upotrebljava u starocrnogorskim govorima) i neće se nikad upotrijebiti u inverziji (Pešikan 1965: 293). Veznik /e/ upotrebljava se u ovim pismima i na početku uzročne i na početku iskazne rečenice. Na početku uzročne rečenice registrujemo ga umjesto veznika /jer/²:

No, gospodaru, čini pušti ni svakoga, zašto će mirnije biti, e ako pođoše u tursku zemlju, neće biti mira među njima (VIP3);

Zato molimo Vaše preuzvišeno gospostvo da ni činite to dijete pustiti e smo ga na riječ i vjeru dali Vašeg preuzvišenog gospostva (VIP5);

Oni ih molili i kumili da ih ne pačaju, e njima ništa ne čine (SP4);

Molismo g-na guvernadura (...) da prenoćimo u jednu kuću u grad e bijesmo veoma trudni (SP6);

Srči se na mene serdar e sam ubio onoga Lacmana (SP28);

G-ne preuzvišeni molim Vas za ovo pismo da se u mnozine ne čuje e sam među mačem i nakovanjom (SP40).

Upotrebu veznika /e/ na početku iskazne rečenice u pismima Radonjića registrujemo u funkcije veznika /da/, što potvrđuju sljedeći primjeri:

Sada čujemo e nas Rišnjani zaskaču da ne sijeku kako su naučili (VIP3a);

Ma smo im i mi pisali poradi Vaše zapovijedi da ne rečete e ve ne očemo obslužit (VIP18);

Ako bi se ko naša da se za svoju sramotu javi da ne rečete e su naši vijeru prevrgli (SP30);

Ako velite e e more vaše, mi znamo da est (JP2).

Navedeni primjeri pokazuju da pisma Radonjića oslikavaju situaciju u svojoj dijalekatskoj bazi – starocrnogorskim govorima. Tako M. Pešikan objašnjava da u starocrnogorskim govorima iskazno /e/ odgovara književnom /da/, koje se takođe upotrebljava. On navodi da se /e/ u rečenicama u kojima ima izražavanja namjere ili želje neće upotrijebiti (rekli su mu da dođe a ne

1933–1934: 126). B. Miletić prezentuje nekoliko primjera takođe sa istim značenjem (Miletić 1940: 571); B. Ostojić navodi da Petar I pored veznika /zašto/ ne upotrebljava veznik /e/ u uzročnom značenju (up. Ostojić 1976: 248).

² Primjeri su ekscerpirani iz doktorske disertacije Miloša Krivokapića (2009): *Jezik u pismima serdara i guvernadura Radonjića*, Filozofski fakultet u Novom Sadu. Pri navođenju primjera date su skraćenice: VI (pop i serdar Vuko Radonjić); S (serdar i guvernatur Stanislav (Staniša) Radonjić); VII (guvernatur Vukale (Vukolaj) Radonjić); J (guvernatur Jovan Radonjić); VIII (guvernatur Vukolaj Radonjić); P (pismo).

„e dođe“), napominjući da je u obje ove službe /e/ porijeklom od anaforske zamjenice (Pešikan 1965: 293).

3. Upotreba veznika /ma/

U frekventne veznike spada i veznik /ma/ (tal. *ma*) koji se često koristi umjesto veznika /ali/³ u pismima Radonjića, dok su veznici /ama/ i /ema/, koji se javljaju u starocrnogorskim govorima (Pešikan 1965: 210–212) i jeziku vladike Petra I nepoznati Radonjićima⁴. U savremenom književnom jeziku „rečenice s veznikom /ma/ u predikatu uvek imaju krnji perfekat (...) ispred veznika /ma/ srećemo i veznik /pa/. Dopusne rečenice s veznikom /ma/ su različite još i po tome što su uvek hipotetične, što tj. nijesu indikativne ili relativne već modalne dopusne rečenice“ (Stevanović 1969: 875). Ovaj veznik u ulozi suprotnog veznika /ali/ registrujemo u sljedećim primjerima:

Vladajte se kako znate, ma se ne nađite prevareni ka i priđe (VIP8);

Da mene nije bilo stid od vas (...) i dosad bi platio, ma će bit posada ako bog da (SP15);

Bijehu mi pisali da pođem preko vode niz rijeku pod grad, ma mi poč ne kćesmo (SP17);

I to im pasa (...) pak jošte prijete ma ne znam hoće li im svaka pasat (SP22);

Odista sam i dosad (...) bio nuđen da vi se piše knjiga, ma ja nijesam ktio (SP27);

Mi bez suda ne idemo, ma naše puštit nećemo kudijen naše knjige pišu (SP31);

Neka se pravi prikažuju, ma ako otvorih da govorim svu istinu, neće me sram biti (SP43).

4. Upotreba veznika /no/

„Suprotne su jedne drugima i rečenice od kojih se drugom kazuje da se nešto drugo ili drukčije (iz)vrši, zbiva ili jest, a ne ono što se konstatuje prvom od tih rečenica, i između kojih se kao spoljni znaci veze upotrebljavaju veznici

³ Ali je kao veznik suprotnih rečenica rijedak u jeziku Petra I jer su ga potisli veznici stranog porijekla /ma/ (tal) i /ama/ (tur). On se obično upotrebljava u disjunktivnom značenju – umjesto veznika /ili/, što odgovara stanju u savremenim crnogorskim govorima (up. Ostojić 1976: 247; Stevanović 1933–1934: 123; Milić 1940: 566, Pešikan 1965: 203, Vujović 1969: 345; Vušović 1927: 67), kao i u jeziku P. P. Njegoša (up. Stevanović, Bošković 1967: 8,105; Vušović 1930: 172).

⁴ Tuđeg je porijekla i veznik /ema/ (tur) – (Ostojić 1976: 247–248).

/već/, /nego/, /no/ i dr. Funkcija i značenje veznika /već/, /nego/, /no/ potpuno su isti; sve tri ove reči u njima su suprotni veznici u funkciji spoljnih oznaka veze međusobno adversativnih naporednih rečenica. Oni su tu, dakle, sinonimi. Veznik /no/ se, posebno, upotrebljava kao opozicija vezniku /ali/“ (Stevanović 1969: 767–768). Veznik /no/ najčešće bilježimo umjesto veznika /već/, /nego/, /ali/, što je osobina i starocrnogorskih govora (Pešikan 1965: 212):

To ostavit nećemo zaisto, no ćemo se š nekima obist (SP8);

Ne umijem što no dati na znanje Vašoj preuzvišenosti (SP9);

I to im dosta nie, no su se pošli tužiti (SP11);

On njima ne moga ništa no skoči na mene i veliko mi zlo i sramotu učini (SP12);

Mi ne bismo radi da se učini koja nesklada (...) no da svaka stvar ide po načinu (SP34);

Zašto mi ovi siromasi počinit ne dadu, no su i danas svi dohodili (SP39);

Ma za mnogo ovo trpijet neću ni mogu, no ću radit s mojom fameljom naći mjesto (SP40).

5. Upotreba veznika /ali/ i /oli/

„Suprotnosti istovetne za datu priliku vezuju se poglavito veznikom /ili/ (...) Po intonaciji rastavnih rečenica može se utvrditi da li se njima jače ističe suprotnost ili istovetnost“ (Stevanović 1969: 784). Suprotni veznici /ali/ i /oli/, koji se javljaju umjesto /ili/ u crnogorskim govorima (Pešikan 1965:211), kod Petra I⁵ upotrebljavaju se u disjunktivnom značenju, u pismima Radonjića, takođe, umjesto veznika /ili/:

A kad dođemo k Vašem preuzvišenom gospostvu, bliže ćemo zborit ali ću biti vjeran ali nevjeran (VIP14);

Pisao sam Ozirinićima ali da se zatvore od Hercegovine ali ćemo mi njih (VIP23);

Ćerali su ih puškama i veće ednoga ranili, a petini ali šestini balote pasale proz haljine (SP3);

Pravijem sam reka ali da one neposlušne kastigaju ali da ću iskraj njih poč sa svom fameljom (SP27);

I vas naš zbor plaćući su zaklinjali ali za njihovo da im se nađe način da imaju svoje ali da im ne branimo nakužat njihovo (SP34);

⁵ Umjesto veznika /ili/ stoji u većini slučajeva /oli/ (up. Ostojić 1976: 211–212).

6. Upotreba veznika /pak/

Veznik /pak/ ima u pismima Radonjića značenje veznika /pa/, /i/, dok u savremenom govoru njihovog rodnog kraja nije registrovan (up. Pešikan 1965: 212). Ovaj veznik, koji je zastupljen i u jeziku vladike Petra I (Ostojić 1976: 252), nije u upotrebi u starocrnogorskim govorima (Pešikan 1965:212):

Ta ista kuća koja e to učinila pedeset glavah e š nje palo u našu zemlju, pak hoće još toliko (VIP2);

Crnogorci svadiše se i s pašom i s aračlijom, pak se rasrčiše i pođoše u Skadar (VIP3);

Oni dan pođoh doma, a već nijesam ulazio u grad, pak sam razumio da ot takoga milostiva i bogata g-ra (gospodara) hoće se i drugi dar (SP13);

I to im pasa, pak poklaše rečene ovnove, pak još prijete (SP22);

Pak sam pisao (...) da otvore oko da se ne bi Turčin odselio oli u Crnu Goru oli u primorje (JP12).

Ovakva upotreba veznika /pak/ poznata je i današnjem mrkovićkom govoru (up. Vujović 1969: 290). Upotreba ovog veznika, iako donekle zastarjela, pripada i današnjem književnom jeziku (up. Stevanović 1933–1934:123; Ostojić 1976: 252).

7. Upotreba veznika /tek(teke)/

Upotreba veznika /tek(teke)/⁶ u crnogorskim govorima (Stevanović 1933–1934: 127; Miletić 1940: 580; Pešikan 1965: 212; Vujović 1969: 291) ne odudara od upotrebe u današnjem književnom jeziku ni tada kada se javlja umjesto veznika /čim/ u ovim pismima. U ovim pismima veznik /tek/ rijetko registrujemo umjesto veznika /čim/⁷:

Teke sam se nadiga, činio sam te se skupilo ovo naše selo (SP2);

Teke čujem da ste došli u Kotor, Vašoj zapovijedi pristupiću da Vi skute cijelivam (JP1).

⁶ U savremenom književnom jeziku veznik /tek/ je u funkciji označavanja suprotnosti, isključivanja, spoljni znak veze vremenskih rečenica sa upravnim (Stevanović 1969: 778,779, 782,843, 844,858).

⁷ Veznik /tek(teke)/ rijetko se sreće u jeziku Petra I; upotrebljava se u funkciji naglašenog vremenskog veznika sa značenjem /čim/ (up. Ostojić 1976: 252; Pešikan 1965: 212).

8. Upotreba veznika /kako/ i /ka/

U pismima Radonjića, kao što je i Njegoševom i jeziku Petra I, veznik /kako/ često se javlja u načinskim i/ili poredbenim rečenicama⁸ umjesto današnjeg /kao što/ i /kao/⁹, a kontrahovana forma /ka/ umjesto /kao/:

Pošto su sišli dolje, neka ispune Grbljani kako su obećali, ka bismo i mi (VIP2);

Preporučujem se Vašemu preuz. g-stvu kako mome principu za svaki moj posa (SP21);

Tu sam sinoć ostao kako smeten, znajući da će Vaše p.g. biti naijeđeno za te nesklade (SP26);

No da budu vijerni svom principu i da Vaše zapovijedi obluže kako pravi suditi (SP42).

Hoće činiti da ne puštaju crnogorski žitak između sebe kako su i vazda (VIP3);

I toliko puka imali pobit, kako će bit sedočeno ot Đura Franova iz Špi-ljarah (SP4a);

Već mu nikakva zuluma, ni zla, ni sramote bilo nije (...) kako će lijepo znat i Vaše preuz. g-vo (SP11);

Ma se bojim pošto se makne životinja iz primorja ovog proljeća pri pl-nini izviše Trojice, kako e užanca, da ne sućedi među njima koje veliko zlo (SP31).

Upotreba načinskog i poredbenog veznika /kako/, koji u ovim pismima registrujemo umjesto današnjeg književnog /kao/, /kao što/, ali i veznik /ka/, kao što se vidi iz navedenih primjera, odstupa od stanja u savremenom književnom jeziku. Ovaj veznik zastupljen je i u jeziku vladike Petra I u istoj funkciji, dok se u starocrnogorskim govorima javlja veznik /kao/ u formi /ka/, /ki/ (Ostojić 1976: 250; Pešikan 1965: 212).

9. Upotreba veznika /a kamoli/ i /makar/

„Poredbene rečenice za izuzetnu nejednakost imaju više spoljnih znaka veze s upravnim rečenicama. Ti su znaci: /kamoli/ i /a kamoli/, /nekmoli/ i /a

⁸ „Kada način vršenja i izvršenja jedne rečenice objašnjavamo radnjom druge, mi smo, određujući tako način vršenja glavne rečenice, uporedili ono što se njome kazuje s radnjom zavisne rečenice. A iz toga je jasan zaključak da su načinske rečenice i poredbene u isto vrijeme“ (Stevanović 1969: 848).

⁹ U jeziku Petra I umjesto veznika /kao/ stoji redovno /kako/ (up. Stevanović, Bošković 1967: 88; Ostojić 1976: 250).

nekmoli/, /toli/ i /a toli/ (...)“ (Stevanović 1969: 850–851). Veznike /a kamoli/¹⁰, /makar/¹¹, u pismima Radonjića veoma rijetko bilježimo:

A ne bih se promijenio ni za onu svinju njihova principa a kamoli za njih (VIP15);

A iz doma ako će makar sutradan poć (VIP5).

U starocrnogorskim govorima veznik /makar/ nije registrovan, /a kamoli/ rijetko, češće umjesto ovog veznika /a ne/.

10. Ostali veznici

Radonjićima su nepoznati veznici stranog, turskog porijekla /ama/, /ema/, koji su, kako je već napomenuto, zabilježeni u jeziku vladike Petra I i srednjokatunskim i lješanskim govorima, kao i veznici /mada/ i /premda/, u čemu se ogleda podudaranost sa starocrnogorskim govorima¹². U pismima Radonjića javljaju se, pored pomenutih, i veznici: /i/, /pa/, /te/, /ni/, /niti/, /već/, /nego/, /jer/, /iako/ i dr. ali oni nijesu ni po čemu karakteristični.

11. Zaključak

Prepoznatljive crte crnogorskih govora karakteristika su i ovih pisma. Rečenice u pismima serdara i guvernadura Radonjića nijesu reprezent korespondencijskog stila. Naprotiv, one su često duge, glomazne, sa mnogo umetnutih djelova, raznih inverzija u nizanju rečeničnih konstituenata. Međutim, nije istovjetna situacija kod svih pisara. Razlike su najočiglednije između prvog pisara s početka XVIII i posljednjih guvernadura s početka XIX stoljeća. U ovim pismima češće registrujemo složene rečenice čiji su djelovi međusobno povezani veznicima od onih bez veznika. U tim rečenicama veznici su nosioci određenih sintaksičkih odnosa. U pismima Radonjića manifestuju se razne mogućnosti upotrebe istih veznika u odnosima djelova složene rečenice, kao i upotreba raznih veznika u istoj funkciji. Radonjićima su nepoznati veznici turskog porijekla /ama/, /ema/, koji su zabilježeni u jeziku vladike Petra I Petrovića i srednjokatunskim i lješanskim govorima, kao i veznici /mada/ i /premda/, u čemu se ogleda podudaranost sa starocrnogorskim govorima.

¹⁰ Kamoli, a kamoli – oznaka za vezivanje poredbenih rečenica za izuzetnu nejednakost (Stevanović 1969: 850–851).

¹¹ Znak veze dopusnih rečenica s upravnim (Stevanović:1969: 875–876).

¹² U starocrnogorskim govorima nijesu registrovani veznici /mada/ i /premda/ (up. Pešikan 1965: 212).

Literatura

- Vujović, Luka (1969): „Mrkovički dijalekat“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj.XVIII, str. 77–368.
- Vušović, Danilo (1927): „Dijalekat istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, str. 3–70.
- Krivokapić, Miloš (2009): *Jezik u pismima serdara i guvernadura Radonjića* (doktorska disertacija), Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Miletić, Branko (1940): „Crmnčki govor“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj.IX, Beograd, str. 211–663.
- Mladenović, Aleksandar (1973): *Jezik vladike Danila*, Novi Sad: Matica srpska.
- Ostojić, Branislav (1976): *Jezik Petra I Petrovića*, Titograd: CANU.
- Pešikan, Mitar (1965): „Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj.XV, str. 1–294.
- Stevanović, Mihailo (1933–1934): „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južno-slovenski filolog*, XIII, str. 1–128.
- Stevanović, Mihailo (1969): *Savremeni srpskohrvatski jezik*, II, Beograd: Naučno delo.
- Stevanović, Mihailo, Bošković, Radosav (1967): *Rečnik uz celokupna dela P.P. Njegoša*, Beograd.

Miloš KRIVOKAPIĆ

USE OF CONJUNCTIONS IN THE LANGUAGE OF SERDARS AND GUBERNATORS RADONJIĆ (1706-1828) AND IN MONTENEGRIN SPEECH PATTERNS

In this paper, the author shows that characteristics of Montenegrin speech patterns generally correspond to those of the letters of serdars and gubernators Radonjić. The analyzed letters substantially reflect the situation in their dialectal basis – old Montenegrin, but also other Montenegrin speech patterns. Compound sentences whose parts are connected to each other with conjunctions are more frequent than those without conjunctions given that conjunctions in these sentences are the holders of certain syntactic relationships.

Key words: *conjunctions, causal meaning, inversion, declarative sentences, comparative sentences*